

התופעה של שאילת-המשמעות בשפה העברית
עיון סמנטי-לקסיקלי

ظاهرة اقتراض المعنى في اللغة العبرية
دراسة دلالية – معجمية

م. أحمد جاسم محمد
جامعة بغداد / كلية اللغات / قسم اللغة العبرية
رقم الهاتف: 07510895532

البريد الإلكتروني: Ahmed.Mohammed@colang.uobaghdad.edu.iq

מורה: אחמד ג'אסם מוחמד
מקום העבודה: אוניברסיטת בגדאד / פקולטת השפות / מחלקת השפה העברית
07510895532

Ahmed.Mohammed@colang.uobaghdad.edu.iq

תקציר

מחקר זה הוא ניסיון להדגיש את תפקידו של ההיבט הסמנטי בכלל וההיבט הלקסיקלי בפרט בחקר השפה, ולהדגיש את השפעותיהן של תופעות לשוניות בהיבט זה, במיוחד את תופעת "שאיילת המשמעות". לאור זאת עסק מחקר זה בתופעה הלשונית הזאת בשפה העברית מכמה היבטים, דהיינו: מובנו של המונח "שאיילה סמנטית" וענפיו בכלל, וכן מובנו של המונח "שאיילת המשמעות" בלימודי הבלשנות בכלל ובלימודי הבלשנות העברית בפרט, ודעותיהם החשובות ביותר של מדקדקים ובלשנים עבריים כלפי תופעה לשונית זו, והשיטות והמנגנונים שבהם מושאלות משמעויות חדשות של אוצר המילים, כמו כן, זיהוי המקורות הלשוניים החשובים ביותר שמהם הלשון העברית קיבלה משמעויות חדשות לאוצר המילים שלה באמצעות תופעה לשונית זו, וההתייחסות לתפקידם של האמצעים הרטוריים בתהליך השאלת המשמעות, ולבסוף, המחקר הצביע על ההשפעות הנראות לעין והחשובות ביותר של תופעת שאיילת המשמעות על הלקסיקון העברי, כאשר אלו השפעות מובילות ליצירת שתי תופעות לשוניות אחרות: נרדפות ואנטונימיה. ובסופו של מחקר זה מגיעות המסקנות החשובות ביותר אליהן הגיע החוקר לאחר לימוד תופעת "שאיילת המשמעות" בשפה העברית, דרך לימוד סמנטי לקסיקלי.

מילות מפתח: השפה העברית – סמנטיקה – תופעה לשונית – שאיילת משמעות.

خلاصة

هذا البحث هو محاولة للتأكيد على دور الجانب الدلالي عموماً والمعجمي خصوصاً في دراسة اللغة وإبراز تأثيرات الظواهر اللغوية في هذا الجانب، وخاصة ظاهرة "اقتراض المعنى". في ضوء ذلك تناول هذا البحث هذه الظاهرة اللغوية في اللغة العبرية من جوانب متعددة، وهي: مفهوم مصطلح "الاقتراض اللغوي" وفروعه بشكل عام، وكذلك مفهوم مصطلح "اقتراض المعنى" في الدراسات اللغوية بشكل خاص، وأهم آراء النحويين وعلماء اللغة العبريين تجاه هذه الظاهرة اللغوية، والطرق والآليات التي يتم عن طريقها اقتراض معاني جديدة للمفردات، وتحديد أهم منابع اللغوية التي نهلت منها اللغة العبرية معاني جديدة لمفرداتها بواسطة هذه الظاهرة اللغوية، والإشارة إلى دور ووظيفة الصور البلاغية في عملية اقتراض المعنى، وأخيراً أشار البحث إلى أهم تأثيرات ظاهرة اقتراض المعنى في المعجم العبري، حيث تلخصت هذه التأثيرات في خلق ظاهرتين لغويتين هما: الترادف والتضاد. وفي نهاية هذا البحث تأتي الخاتمة وأهم الاستنتاجات التي توصل إليها الباحث بعد دراسته لظاهرة "اقتراض المعنى" في اللغة العبرية دراسة دلالية معجمية.

الكلمات المفتاحية: اللغة العبرية – علم الدلالة – ظاهرة لغوية – اقتراض المعنى.

מטרות המחקר:

המטרות של המחקר הזה הן לקבוע את הסיבות והדרכים השונות והחשובות ביותר שבגללן ולפיהן תיווצר שאיילת משמעויות של סמנטמות חדשות שבקרב השפה העברית עצמה או שמחוץ לגבולותיה, ויתר על כן, לקבוע גם את השפות החשובות ביותר שהשפה העברית שאלה מהן משמעויות חדשות למילים שקיימות בה.

חשיבות המחקר:

חשיבותו של מחקר זה גדולה מאוד ומתמקדת בידיעה כוללת בתופעות לשוניות שבשפה העברית, ובמיוחד תופעות סמנטיות כמו תופעת "שאיילת המשמעות" שיש לה תפקיד והשפעה גדולים ביצירת משמעויות חדשות למילים עבריות קיימות. והוא מסייע להבהיר את הסיבות של קליטת משמעויות חדשות והכנסתם ללקסיקון העברי.

שיטת המחקר:

המחקר הזה מסתמך על שיטת הניתוח הסמנטי-לקסיקלי למילים מתחומים שונים בלקסיקון העברי ששאלו משמעויות חדשות ממילים בקרב השפה העברית עצמה או ממילים לוועזיות שבשפות זרות כגון הערבית, האנגלית ושפות שמיות ואירופיות אחרות: מילים אלו היו מתחומים שונים: הדת, הצבא, המדע ועוד, דרך להסביר את הסיבות הלשוניות והדרכים של שאילה זו.

מבוא

כאשר מסיבות היסטוריות או תרבותיות של שתי חברות שמדברות שפות שונות באות במגע זו עם זו, נוצרים התנאים להשפעה בין שפותיהן: ההשפעה הזאת יכולה להיות בת כיוון אחד בלבד, כאשר אחת השפה, היא המשפיעה והשפה האחרת היא המושפעת, או ההשפעה היא הדדית בין שתי השפות, במצב זה כל שפה נותנת לשפה האחרת ומקבלת ממנה. השפה העברית הכירה מגעים מסוגים שונים עם כמה שפות אחרות. מן השפות האלה יש

שהן משפיעות ויש שהן משפיעות ומושפעות כאחת.⁽¹⁾ יש שני מצבים של שאילה מלשונות אחרות: שאילה לקסיקלית ושאילה סמנטית, במצב של שאילה לקסיקלית מילה זרה מוכנסת לשפה, ולעתים הכנסה זו תהיה לפי התאמה פונטית ומורפמית כלשהי, ובמצב של שאילה סמנטית מורפמה או צירוף מורפמות של השפה השואלת מקבל את המשמעות של לקסמה של שפה זרה. יש מספר סוגים של שאילה סמנטית, המכונים במונחים שונים, כגון "שאילה סמנטית", "שאילת-משמעות", ו"תרגום-שאילה"⁽²⁾. התהליך של עברת משמעות של מילה של שפה מסוימת, כלומר הלשון המשאילה, למילה של שפה אחרת, כלומר הלשון הקולטת, נקרא "שאילה סמנטית", עברה זו של משמעות מחלקים אותה לשני סוגים: כאשר המשמעות מועברת למילה שכבר הייתה קיימת בשפה הקולטת – אז יש לנו "שאילת משמעות", וכאשר נוצרת בשפה הקולטת מילה חדשה (או צירוף מילים כבול) כדי לקבל את המשמעות המועברת – אז יש לנו "תרגום שאילה". אבל כאשר מעבירים מילה על שני רכיביה (צורה פונטית ומשמעות) מן השפה המשאילה אל השפה הקולטת, אז יש לנו "שאילה לקסיקלית". השאילה הסמנטית נקראת גם קאלק (Calque) – המילה הזאת היא מילה צרפתית במקורה, שמציינת העתקת ציור על-ידי רישומו: מניחים עליו נייר שקוף ועוברים בעיפרון על קווי הציור הנתון תחתיו. יש דמיון מסוים בין פעולת העתקת רישום זו לבין השאילה הסמנטית, מאחר שבשני המקרים יש העברת "צורה" (תמונה או משמעות) מבלי להעביר "חומר" (נייר או מהות פונטית). תופעת השאילה הסמנטית, כמעט, נעלמה מעיני הבלשנים הקדמונים, אך היא זכתה למחקר מפורט רק בדורותינו. הופעת השאילה הסמנטית היא תופעה שכוללת סוגים שונים של שאילות סמנטיות שההבחנה ביניהן דקה. גם בימי-הביניים הייתה השפעה של לשונות זרות, ובעיקר השפעתה של השפה הערבית, על השפה העברית בתחום התצורה והמשמעות. ההשפעות האלה באות לידי ביטוי בתופעות סמנטיות או מורפו-סמנטיות, כגון: שאילת-המשמעות, תרגום-שאילה, שאילת-מילים (שאילה לקסיקלית), ושימוש מיוחד במילים נדירות⁽³⁾. בין ההשפעות השונות של שפות זרות על התפתחות המערכת המילונית העברית אפשר למנות שלוש תופעות: שאילת-מילים, שאילת-משמעות (loan shift) ותרגום-שאילה (loan translation) או (Calque). מן הראוי להבדיל בין שתי תופעות, שלעתים אין מבחינים ביניהן: להבדיל בין שאילת-המשמעות שהיא תופעה השייכת לתצורה הסמנטית, לבין תרגום-השאילה – שהיא תופעה השייכת לתצורה הלקסמית. שאילת-המשמעות אינה כרוכה ביצירה של לקסמה חדשה, אלא ביצירה של תוכן חדש ללקסמה קיימת, בתוך חיקוי המשמעות שיש למילה מקבילה בשפה לועזית. זהו אפוא תהליך הגורם למעתק סמנטי; והוא מוביל לשינוי במערכת המשמעיים של השפה, אבל תהליך זה אינו משפיע על המערכת הלקסמית. לכן, שאילת-המשמעות מתבטאת בהרחבת אוצר הסמנטיות של השפה, בעוד שתרגום-השאילה, לעומת זאת, גורר הרחבה של אוצר הלקסמות: הוא כרוך בצירוף חדש של מילים או צורנים.⁽⁴⁾

מובנה של תופעת "שאילת-המשמעות"

בצד ההשפעה של צורות לועזיות על המילון העברי מצויה גם השפעה מסוג אחר. ההשפעה הזאת פחות גלויה לעין מההשפעה של מילים שאולות משפות לועזיות, מאחר שהשפעה זו כרוכה בתוכנה או במשמעותה של המילה. במקרים אלה יש לומר שהצורה שלפנינו היא צורה עברית טהורה, אבל כשבאים לבדוק את שטח המשמעות שלה, ניווכח כי התוכן הוא נקבע לפי השינוי במשמעות, המעתק הסמנטי, שחל במילה מקבילה בלשון הזרה. יש שבהשפעת השינוי שחל בתוכנה של המילה הלועזית עוברת המילה העברית שינוי סמנטי של ממש, ואת מקומו של המשמע המקורי תופס משמע חדש, משמע ששואל מהמילה המקבילה המצויה בשפה הזרה. לפעמים, יש למצוא דו-קיום בין המשמע הישן והחדש, כאשר שני המשמעיים משמשים זה בצד זה. לסוג זה של השפעה קוראים "שאילת-משמעות" (להבדיל מ"שאילת-מילים", המתבטאת בהכנסת מילים לועזיות למילון העברי). אם-כן, שאילת-משמעות היא מהווה תהליך סמנטי שאינו כרוך ביצירה של מילה חדשה. אלא מדובר בשינוי במשמעות או בתוספת של משמעות חדש למילה קיימת של מילה הרווחת בלשון, כלומר מצב של מעתק סמנטי. שאילת-משמעות היא, אפוא, מעתק שמתרחש בהשפעת שימוש במילה לועזית מקבילה.⁽⁵⁾ תהליך זה של שאילת-משמעות מתרחש

⁽¹⁾ גד בן-עמי צרפתי, סמנטיקה עברית, הוצאת א' רובינשטיין, ירושלים, 1985, עמ' 190.

⁽²⁾ אוניברסיטת בראילן. מחלקה ללשון עברית וללשונות שמיות, בלשונות עברית, 38 – 40, אוניברסיטת בראילן, 1994, עמ' 31.

⁽³⁾ גד בן-עמי צרפתי, פרקים בתולדות הלשון העברית, החטיבה הביניימית, יחידה 5, האוניברסיטה הפתוחה, 2004, עמ' 50.

⁽⁴⁾ רפאל ניר, דרכי היצירה המילונית בעברית בת זמננו, האוניברסיטה הפתוחה, ישראל, 1993, עמ' 38.

⁽⁵⁾ רפאל ניר, מבוא לבלשנות, יחידות 10 – 11 – 12, האוניברסיטה הפתוחה, 1989, עמ' 50, 51, 52.

בדרך זו: מילה נתונה (א) מזכירה לדוברי הלשון מילה אחרת (ב), הדומה לה בהגייה או בכתיב. ובגלל הדמיון החיצוני דובר הלשון מעתיק אל מילה (א) את המשמעות של מילה (ב) (או הוא מעתיק חלק מהמשמעות שלה).⁽¹⁾ לדוגמה, המילה (כוכב), במשמעות של "אמן בעל שם", מילה זו מוצגת במילון כדלקמן: (פּוֹכֵב): 1. כל גוף שמימי הנראה כנקודת-אור בשמי הלילה. לדוגמה "הַבְּטִינָא הַשְּׂמִימָה וְסַפֵּר הַפּוֹכְבִּים, אִם תּוּכַל לְסַפֵּר אוֹתָם" (בראשית: טו, ה). 2. (באסטרונומיה) כדור של גז בעל טמפרטורה גבוהה הזוהר באור עצמי. 3. סימן מקובל בספרים בצורת נקודה שממנה יוצאות קרניים קטנות לציון הערה וכיוצא בזה. 4. בהשאלה (בעולם הקולנוע, הספורט וכו'), על פי הרווח (בלועזית) כינוי לאישיות ספרותית חשובה או שחקן בתאטרון ובקולנוע שזכתה לפרסום ולהצלחה רבה במשחק, בכשרונותיה, וכוכבי טלוויזיה, וכו'. 5. שם צמח-בר קטן ממשפחת המורכבים, הגדל בארץ באזורים מדבריים. עם הבשלת פירותיו נסגרת קרקפתו והיא מפזרת את זרעיה. 6. כינוי למזל טוב⁽²⁾. ולשם דוגמה למילה (כוכב) במשמעותה המושאלת, כלומר "אמן או שחקן מפורסם או אישיות בעלת שם" נביא את המשפט הבא: "ספרו של כלאוס מאן 'מפיסטו' נכתב על גיסו, השחקן גוסטאב גרינדגנס, שבשנות השלושים של המאה העשרים היה כוכב עולה בתיאטרון הכרמני".⁽³⁾

דרכי היווצרותה של תופעת "שאלת-המשמעות"

בשאלת משמעות יש למנות מספר תהליכים שונים להיווצרותה של תופעה זו, על פי טיבו של הקשר שבין המילה העברית השואלת לבין המילה המקבילה ששואלים ממנה, ותהליכים אלה הם כדלקמן:

1- שאלת משמעות על-פי יסוד פונטי או אטימולוגי

שאלת המשמעות על פי יסוד פונטי או אטימולוגי היתה אחת הדרכים להרחבת הלשון העברית, למשל, בימי-הביניים, נוספה משמעות של מילה ערבית מסוימת למילה בעברית בדרך הזאת של שאלת-משמעות, בגלל העובדה שצילין של שתי המילים דומה ולא בגלל שיש לשתי המילים הייתה כבר משמעות משותפת. כך, למשל, המילה "חג" במשנה תורה של הרמב"ם פירושה "עלייה לרגל" על-פי הערבית (חַג')⁽⁴⁾, (חג): 1. יום טוב, יום שמחה שנקבע לזכר מאורע חשוב, דתי או לאומי או ציבורי, למשל "וְשִׂמְחָתָּ בְּחַגְּךָ" (דברים: טז, יד). 2. קורבן שהיו מקריבים לפנים על המזבח ביום חג. (חג') (ערבית, אצל המוסלמים): עלייה לרגל, תואר למי שקיים מצוות עלייה לרגל למכה ולמדינה (הערים הקדושות למוסלמים)⁽⁵⁾. גם היום אנו משתמשים בדרך זו, וכך, מחמת דמיון הצליל, (תָּיִר): 1. סוּר, אורח בארץ, מי שבא לסייר בה ולהכירה מקרוב. 2. מורה דרך, מדריך⁽⁶⁾, הוא (Tourist), (תייר): סוּר, ביקור ברגל או בנסיעה במקומות שונים כדי לראותם ולהכירם, ליווי שיירת נוסעים⁽⁷⁾, הוא (Tour), לדוגמה נוספת נביא המילה (מִסְכָּה): 1. מסכה, כסוי, 2. (בהשאלה) מזימה, מחשבה, 3. (בהשאלה מן 1, וכן על יסוד הדמיון הפונטי ללועזית (Mask)), 4. תלבושת שיש בה משום חיקוי או סמל למשהו או למישהו או המביעה נושא או רעיון מסוים, 5. תבליט של גבס שעושים לפעמים מפניו שח אדם שנפטר⁽⁸⁾. כל השאלות שנזכרו לעיל נוצרו בשל הדמיון הפונטי שבין המילים, וכן הלאה. יש לקרוא לדרך הזאת של שאלת-משמעות שחל בין שתי מילים הדומות בצליל שלהן "שאלת-משמעות על-פי יסוד פונטי".⁽⁹⁾ ולפעמים, יש הקוראים לתופעה זו של שאלת-משמעות המתבססת על קרבת הצליל שבין המילה העברית לבין המילה הזרה, בשם "תְּצִלּוּל"⁽¹⁰⁾. כמו כן, הקרבה בין שתי לשונות, למשל, העברית והערבית, הביאה לשאלות משמעות על-פי יסוד אטימולוגי – התהליך מתהווה כאשר המילה העברית שספגה את המשמעות של המילה הערבית גזורה משורש מקביל. כך, למשל, בלשון חכמים הוראתה של המילה (טָבַע) (א): 1. שם כולל לכל הבריאה, תולדה, עולם ומלואו, כל הדברים הקיימים

(1) שם, עמ' 46.

(2) אברהם אבן-שושן, המילון החדש, הוצאת קרית-ספר, ירושלים, 1979, עמ' 1030.

(3) יהויקים שטיין, החלילן מווינה: על פרויד ועל אחריות אישית, כתר הוצאה לאור, ירושלים, 2003, עמ' 47.

(4) שמואל אבן-תיבון, פירוש המילים הזרות, ירושלים, תש"ז, עמ' 53.

(5) אברהם אבן-שושן, שם, עמ' 714.

(6) שם, עמ' 2852.

(7) שם, עמ' 2850.

(8) שם, עמ' 2850.

(9) שמואל אבן-תיבון, שם, עמ' 53.

(10) אפרים חזן, פרקים בתולדות הלשון העברית, החטיבה הביניימית, יחידה 6, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב,

2003, עמ' 57.

בעולם, עולם הצומח, החי, הדומם, 2. תכונה, אופי, המהות היסודית הטבועה בכל דבר או יצור מברייתו, 3. יסוד מיסודות העולם, אלמנט ראשוני שממנו מורכבים. (טבע) (ב): היא: 1. שם מטבע קדמון שערכו היה כמחצית הסלע, 2. (בהשאלה) פרסום שם טוב, 3. פיתוח במטבע צורה שנחקקה⁽¹⁾. למשל: "שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלים דרכונות, חזרו לשקול סלעים, חזרו לשקול טבעים, וביקשו לשקול דינרים". (משנה שקלים: ב, ד), או "מטבע בכלל". המילה הזאת קיבלה את המשמעויות "הבריאה" ו"אופי" (Nature) על-פי המילה הערבית "טביעה"⁽²⁾. האטימולוגיה העממית (Folk etymology) היא מעתק הקשור לצורת המילה, כלומר מעתק החל על המסמן ולא על המסומן. השפעת האטימולוגיה העממית על התוכן הסמנטי של מסמן כלשהו נובעת מן הקישור של המילה אל מילה אחרת, הדומה לה בצורתה או בהגייתה. כלומר, הדמיון שבצורות מוביל לדמיון גם במשמעים. אטימולוגיה של מילה היא תיאור התפתחות ההיסטורית הדיאכרונית: מהו שורשה, מאיזו שפה היא באה, ואיך השתנתה צורתה של המילה במשך הזמן. לכאורה אפשר לשאול מה הקשר שבין האטימולוגיה, המתארת את ההתפתחות ההיסטורית של המסמן, לבין שינוי סמנטי, שינוי במסומן. אבל צריך לזכור, כי האטימולוגיה העממית איננה אטימולוגיה רגילה, דיאכרונית; אלא שהיא אטימולוגיה מדומה, סינכרונית^(*) במהותה⁽³⁾. האטימולוגיה הזאת מכונה "עממית", מאחר שאין מדובר בקשר של ממש בין המילים, המבוסס על מחקר מדעי. למעשה, אפשר לראות זאת כ"קישור מוטעה" בין שני מסמנים בגלל דמיון לכאורה הקיים ביניהם⁽⁴⁾. התהליך המונח ביסודו של מעתק המבוסס על אטימולוגיה עממית, קורים לו "שאלית-משמעות" (loan shift) – כלומר, העתקת משמעות (אחת או יותר) ממילה בשפה (א) למילה בשפה (ב), כאשר יש לשתי המילים משמעות משותפת אחת לפחות (בשתי הלשוניות). כלומר: בשאלית-משמעות מדובר במישור התוכן בלבד, כי למילה קיימת יוצקים משמעות נוספת.⁽⁵⁾ במילים אחרות, הדמיון החיצוני שבין המסמנים מוביל לדמיון או זהות במסומנים, כלומר בתוכן. דוגמה מובהקת למעתק הסמנטי שחל בהשפעת האטימולוגיה העממית בתוך השפה העברית תשמש לנו המילה (תָּכֵן). המילה המקראית (תָּכֵן) נגזרת מן השורש (ת'כ'נ'), שפירושו (מָדַד), למשל בפסוק שבספר (ישעיה: 12 / 40): "מִי מָדַד בְּשֵׁעָלוֹ מַיִם, וְשָׁמַיִם בְּזֶרַת תָּכֵן, וְכָל בְּשָׁלֵשׁ, עֵפֶר הָאָרֶץ; וְשָׁקַל בַּפֶּלֶס הָרִים, וּגְבַעוֹת בְּמֵאֲזֵנִים." בגלל הדמיון הפונטי של המילה (תָּכֵן) למילה (תוֹף) (אף-על-פי ששתייהן נגזרו משורשים שונים), ספגה המילה (תָּכֵן) גם את משמעותה של המילה (תוֹף) – "החומר הנתון בתוך החלל". במקרה זה, חל המעתק בגלל הדמיון הפונטי שבין מילה עברית לבין מילה עברית אחרת⁽⁶⁾. (תָּכֵן): 1. מידה קבועה, מספר, כמות, למשל "וְתָכֵן לְבָנִים תִּתְּנֵנוּ" (שמות: ה, יח), 2. תוך, פנים, מהות פנימית של דבר (בניגוד אל "צורה" שהיא חיצונית) למשל "ובהקנותם לה המון צורות ושפעת תכנים" (ביאליק, שירת ספרד)⁽⁷⁾. (תָּנָף, תוֹף): 1. אמצע, מרכז, למשל "וַיִּלְפַּת שָׁמֶשׁוֹן אֶת שְׁנֵי עַמּוּדֵי הַתּוֹף אֲשֶׁר הִבִּית נֶכוֹן עֲלֵיהֶם" (שופטים: טז, עט), 2. פנים, קרב, 3. החלק הפנימי, 4. החלל הפנימי, נפח, בית-קיבול, 5. (בייחוד בצורת הנפרד "תוֹף") המשמעות הפנימית, התוכן, המהות העיקרית.⁽⁸⁾ אך, לפעמים, המעתק הסמנטי חל במילה עברית מאחר דמיונה החיצוני למילה לועזית. כלומר, המילה העברית סופגת את משמעותה של המילה הלועזית. כדוגמה נוספת לתופעה זו יש להדגים באמצעות השינוי הסמנטי שחל במילה (מְכוּנָה). המילה הזאת, שנגזרה מן השורש (כ'ו'ן) משמשת במקרא במשמעות של "כְּסִיס" או "כֶּן". אבל בעברית של ימינו היא מציינת במשמעות של "מכשיר מורכב". הקשר שבין שני המשמעים אינו קשר מטפורי או מטונימי (אין קשר ברור בין המסומנים). במקרה זה, המעתק מתהווה בהשפעת הדמיון הצלילי שחל בין שני מסמנים. המילה העברית (מְכוּנָה) והמילה הלועזית (במקורה – יוונית) (Machine). הדמיון הזה אינו מבוסס על קשר אטימולוגי

(1) אברהם אבן-שושן, שם, עמ' 870, 871.

(2) שמואל אבן-תיבון, שם, עמ' 53.

(*) סינכרונית: במונחי הבלשנות מציינ המונח הזה חקר כל תופעות הלשון בזמן אחד מסוים כשהן קשורות זו לזו מבחינה פונטית, דקדוקית ומילונית (להבדיל מן השיטה "הדיאכרונית" שמציינת חקר התופעות הלשוניות בהתפתחותן במשך הדורות). ראה: אברהם אבן-שושן, שם, עמ' 1793.

(3) רפאל ניר, מבוא לבלשנות, יחידות 10 – 11 – 12, עמ' 46 – 47.

(4) רפאל ניר, סמאנטיקה עברית – משמעות ותקשורת, יחידות 4 – 6, האוניברסיטה הפתוחה, ישראל, 1989, עמ' 77.

(5) אפרים חזן, שם, עמ' 57.

(6) רפאל ניר, מבוא לבלשנות, יחידות 10 – 11 – 12, עמ' 46 – 47.

(7) אברהם אבן-שושן, שם, עמ' 2855.

(8) אברהם אבן-שושן, שם, עמ' 2828.

אמיתי, אלא הוא מבוסס על קשר חיצוני מדומה, היינו על אטימולוגיה עממית. כלומר, הדמיון הצלילי שבין שתי המילים גורר העברתה של המשמעות מן המילה הלועזית למילה העברית. תופעה זו של דמיון מדומה בין מילה עברית למילה לועזית שמובייל למעתק במשמעות המילה, שכחה למדי⁽¹⁾. (מְכוּנָה) א: מכשיר מורכב ממערכת של גלגלים, מנופים, ברגים, וכדומה, שתפקידו ביצוע עבודה מסוימת. 2. (בהשאלה) מנגנון, צות של אנשים המבצעת פעולה מסוימת. (מְכוּנָה) ב: 1. בסיס, כן, מקום להעמיד עליו או לבנות עליו משהו, למשל "נוכח המזבח על מְכוּנָתוֹ פִּי בְּאֵימָה עָלִיָּהֶם מַעֲמֵי הָאֲרָצוֹת" (עזרא: ג, ג), 2. כלוב, מקום לאוסף חיות ועופות⁽²⁾. כאן יש מקום לציין כי בדוגמה של ("תִּכְן" - "תוֹף") אפשר למצוא גם קשר סמנטי כלשהו בין המסומנים של המילה ה"מקורית" ושל המילה ה"דומה". במקרים רבים של אטימולוגיה עממית אכן קיים גם דמיון כלשהו בין המשמעים של שתי המילים מלבד הדמיון החיצוני, ודמיון זה שבין המשמעים יכול לסייע, ללא ספק, לשינוי הסמנטי, כלומר הוא עוזר בספיגת המשמעות של המילה הדומה. במקרה זה הקרבה הסמנטית היא בחזקת גורם נוסף שתורם לזירוז התהליך, אבל הגורם העיקרי למעתק הוא הדמיון הצלילי שבין המסומנים.⁽³⁾

2 – שאילת משמעות על פי יסוד סמנטי

מקרה זה של שאילת משמעות מתרחש כאשר תהיה כבר משמעות אחת משותפת לשתי המילים: המילה העברית והמילה המקבילה, למשל, לשני הפעלים: (חָבַר) בעברית, ו(אַלַּפ) בערבית משמעות משותפת היא "צירף", אך לפועל (אַלַּפ) משמעות נוספת היא "פְּתָב" (סֶפֶר), ומשמעות זו מועברת גם לפועל (חָבַר) המצוי בשפה העברית⁽⁴⁾. העברית⁽⁴⁾. (חָבַר): 1. איחד, קישר יחד, 2. (בחשבון) צירף מספרים זה לזה, כדי לקבל את סכומם, 3. יצר, כתב ספר, מחקר, מאמר וכו', למשל "ואחר כל חיברו תלמידיו... התוספתא" (הקדמת רב נסים גאון לתלמוד), 4. פירש, הסביר, הגדיר⁽⁵⁾. וכדוגמה נוספת על תופעה זו, כלומר, שאילת משמעות הנוצרת על פי יסוד סמנטי נביא את את השימוש במונח (פָּחַ) המשמש בתחום הצבאי. משמעותו של המונח הזה בתחום הצבא היא קבוצה של חיילים על ציודם ונשקם או קבוצה של מערכות-נשק יבשתיות, אוויריות או ימיות. במונח כוח אין הגדרת כמות או סוג. כוח יכול להיות כיתה או חטיבה, סוללת-טילים או שייטת-צלולת, זוג מטוסים או אוגדת-שריון. צירוף של טנקים ותי"ר, מטוסים ואוניות. שריון ומסוקים. בחיל-הים של ארה"ב יש המונח הצבאי (Force) שמציין גם חלק מדי "Fleet". משמעותו המקורית של מונח זה מציינת: (היכולת או הכושר הגופני לעשות דבר). והמשמעות של (יחידה צבאית) היא שאילת-משמעות מן השפה האנגלית שבה המילה (Force) עברה גם היא תהליך של מעתק סמנטי⁽⁶⁾. (פָּחַ) א: 1. היכולת והכושר הגופני לעבוד, להרים משא, ללכת, לעבוד וכו', למשל "וְאַשְׁמָה לְפָנָיִךְ פְּתִילָהֶם וְאַכּוּל וַיְהִי בָּךְ פָּחַ פִּי תִלְךָ בְּדָרְךָ" (שמואל א: כח, כב), 2. עוז, גבורה, עוצמה, למשל "וַיֵּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל בֵּית יוֹסֵף לְאֶפְרַיִם וְלַמְנַשֶּׁה לֵאמֹר עַם רַב אַתֶּם וְכַח גְּדוּל לָךְ לֹא יִהְיֶה לָךְ גּוֹרֵל אֶחָד" (יהושע: יז, יז), 3. (בפיסיקה) גורם המשנה את מצבו של גוף במנוחה או את קצב תנועתו כגון כוח המשיכה של כדור הארץ, 4. כושר, סגולה, יכולת, כוח הדמיון, כוח הנפש... 5. הון, רכוש, 6. תוקף, ערך, 7. (בצבא) גוף צבאי שנועד לבצע משימה מסוימת⁽⁷⁾, למשל "שוורדנדזה אכן נאלץ להסכים להצטרפותה של גרוזיה לחמ"ע (חבר המדינות העצמאיות), ולהצבה של כוח צבאי רוסי בהיקף של כמה אלפי חיילים, לתקופה קצובה, על אדמת גרוזיה."⁽⁸⁾, לשם דוגמה נוספת נביא גם מונח מהתחום הצבאי (שְׂרוּתִים) שמשמעותו בצה"ל היא כנויים של גופים ושל פעולות שנועדו לסייע לפעולותם של כוחות אחרים (בעיקר לכוחות הלוחמים), כגון: שירותי-קשר, שירותי-הובלה, שירותי-רפואה, שירותי-חימוש, בארה"ב הוא כינויים של החיילות המשרתים כמו, חיל התחזוקה,

(1) רפאל ניר, מבוא לבלשנות, יחידות 10 – 11 – 12, עמ' 46 – 47.

(2) אברהם אבן-שושן, שם, עמ' 1340.

(3) רפאל ניר, מבוא לבלשנות, יחידות 10 – 11 – 12, עמ' 46 – 47.

(4) גד בן-עמי צרפתי, פרקים בתולדות הלשון העברית, החטיבה הבינאית, יחידה 5, עמ' 56.

(5) אברהם אבן-שושן, שם, עמ' 711.

(6) זינה אייזד קאסם אל-ורדי, המבנה המורפולוגי והסמנטי למונח הצבאי הישראלי (עיון לקסיקלי), חיבור של תואר שלישי (PhD) פילוסופיה בשפה העברית, האוניברסיטה של בגדאד, הפקולטה של השפות, המחלקה של השפה העברית, 2015, עמ' 243.

(7) אברהם אבן-שושן, שם, עמ' 1039.

(8) עודד ערן, מדיניות החוץ של רוסיה: מן העידן הקומוניסטי לשנות האלפיים, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 2004, עמ' 84.

חיל התשלומים, ועוד. למשל במשפט "איזה שירותים צבאיים אפשר לעשות?"⁽¹⁾. המילה שירות מציינת במקורה (עבודה מעשית הנעשית למען מטרה או למען אישיות רמת-מעלה), ובימינו נוספה לה המשמעות (עבודה ציבורית) כמו שירות בצה"ל, בעקבות מעתק שחל במילה "Service" בשתי השפות: האנגלית והצרפתית⁽²⁾. (שירות): 1. שימוש, עשיית מעשה, מילוי תפקיד מעשי, שרות העבד את אדוניו, 2. עבודת המקדש, שרות הכהנים, 3. עיסוק בפעולות-עזר לעבודה העיקרית או בטיפול באנשים העובדים בעבודה עיקרית (יצרנית, צבאית, וכדומה), כגון: שמשות, טבחות, אפסנאות, נהגות, 4. סיוע, עזר.⁽³⁾

3 - שאילת משמעות יצירתית או חופשית

שאלת-משמעות זו שאינה מבוססת לא על דמיון משמעות בין המילים ולא על דמיון צליל, קוראים לה שאילת-משמעות חופשית. אין להכחיש שלעתים קשה להבדיל בינה לבין שאילת משמעות על יסוד סמנטי, כי דמיון בין משמעויות קשה הוא למדידה, אולם המקרים המובהקים ברורים⁽⁴⁾. על פי דרך זו של שאילת-משמעות עוברת משמעותה של מילה ערבית, למשל, אל המילה העברית, כאשר בין שתי המילים האלה לא נתקיים קשר סמנטי (משמעות משותפת) או פונטי (דמיון הצליל) קודם. זהו, למשל, המקרה של המילה (ציר), אשר אברהם ברחיאי הציע להשתמש בה לציון המושג המובע בערבית על-ידי (מַרְפֵּז) – בסופו של דבר הושאלה המילה הערבית אל העברית; למילה (ציר) במקרא יש הוראה של "אחת משתי ידות (יתדות), זו למעלה וזו למטה, שהדלת סובבת עליה, וברחייא ביקש לְדַמּוֹת ציר דלת זה לנקודה שהמחוגה סובבת עליה, ולהשתמש בה כמונח הנדסי במשמעות של "נקודת המישור שכל נקודות המעגל נמצאות במרחק שווה ממנה" (Centre). ואולם, לא היה קודם כל מגע משותף של משמעות בין המילה הערבית (מַרְפֵּז) לבין המילה העברית (ציר), ואין צורך לומר שלא היה כל דמיון צליל ביניהן, המילה הערבית רק הניעה את מרחיבי הלשון העברית לחפש מילה עברית שתישא משמעות שווה, ולמילה העברית שהוצעה לצורך זה לא היה כל קשר מובהק למילה הערבית⁽⁵⁾. (ציר) א: 1. שליח, אדם שנמסרה לו שליחות מסוימת, 2. (בשירות הדיפלומטי) קונסול, שליח רשמי של מדינה המייצג אותה ואת ענייניה בארץ זרה, למטה מדרגת שגריר, 3. נבחר, מי שנבחר בהצבעה כחבר בוועדה, בכינוס, במוסד ציבורי או מדיני וכדומה. (ציר) ב: 1. ון במזוזת הפתח שהדלת סובבת עליו, למשל "הַדְּלֵת תְּסוּב עַל צִירָהּ וְעַצֵּל עַל מַטְתּוֹ." (משלי: כו, יד), 2. סרן מטיל העץ או המתכת שעליו סובבים אופני הרכב, 3. הקו המדומה שעליו סובב כדור הארץ או כוכב אחר, 4. (בהשאלה במדיניות הבילאומית) כינוי לקבוצת מדינות גדולות שכרתו ברית-ידידות ביניהן והן משמשות מרכז לכמה מדינות קטנות הנגררות אחריהן ופועלות לפיהן, 5. (בצבא) כיוון ההתקדמות מנקודת מוצא מסוימת, 6. (בצמחים) השזרה המרכזית של תפרחת או של עלה מורכב.⁽⁶⁾ והוא הדין באשר למילה (קו) שהוראתה המקראית "חוט", (קו או קו): 1. חוט מתוח למדידה, למשל "בַּצֵּאת הָאִישׁ קָדִים וְקוֹ בְּיָדוֹ וְיָמְד אֶלֶף בְּאַמָּה וַיַּעֲבֵרֵנִי בְּמִים מֵי אֶפְסָיִם" (יחזקאל: מז, ג), 2. שרטוט דק המועבר דרך שתי נקודות רחוקות כלשהו זו מזו, רישום קוים בסרגל או בלעדיו – בעיפרון או בדיו, 3. (בהנדסה) גבול השטח שיש לו רק ממד אחד – אורך, הקו מוגדר כעקבותיה של נקודה נעה או כמקום החיתוך של שני משטחים, 4. רצועה, איזור, חוג, דברים ערוכים בשורה אחת, 5. כיוון מסוים, מסלול בין שני מקומות, 6. פסים או תילים מתוחים, 7. (בהשאלה) כיוון, דרך התנהגות, אופן השקפה, 8. ראש-פרק, רישום כולל⁽⁷⁾. – היא נמצאה כשרה להביע על-ידי הפשטה את המושג ההנדסי (Line), המובע בערבית על-ידי (ת'ט), מבלי שקיים כל קשר קודם (סמנטי או צלילי) בין (ת'ט) ל(קו). לשם דוגמה נוספת, השם (הַגְּיוֹן) במקרא הוא בעיקר "הרהור (הלב)", (הַגְּיוֹן): 1. הגות, מחשבה, רעיון, כגון: "יְהִי לְרִצּוֹן אֲמָרֵי פִי וְהַגְּיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ יְהוָה צוּרֵי וְגֹאֲלֵי" (תהלים: יט, טו), 2. ובלשון חכמים "עיון (בספר)", קריאה קלה, ללא לימוד ועיון מעמיק, כגון: "ספרים החיצוניים להגיון נְתָנוּ" (ירושלמי סנהדרין" פ"ה"א), 3. לוגיקה, שכל הישר, 4. המיה, צליל, נעימה.⁽⁸⁾ – הוא נעשה עתה תחליף לערבית (מַנְטָק) = "לוגיקה", לא קדם קשר הדוק בין (מַנְטָק) ל(הַגְּיוֹן). מכאן גם המונח בלשון ימיהיבניים "חכמת ההגיון" במשמעות "מדע הלוגיקה". יש המכנים דרך זו של שאילת משמעות יצירתית. נדון גם בדוגמה אחרת מעניינת – המילה (הַמֶּר). מילה זו

(1) זינה אייזד קאסם אל-ורדי, שם, עמ'243.

(2) רפאל ניר, מבוא לבלשנות, יחדות: 7 – 10, עמ'16.

(3) אברהם אבן-שושן, שם, עמ'2791.

(4) גד ב צרפתי, העברית בראי הסמנטיקה, האקדמיה ללשון העברית, ישראל, 2001, עמ'28.

(5) שמואל אבן-תיבון, שם, עמ'53.

(6) אברהם אבן-שושן, שם, עמ'2225.

(7) אברהם אבן-שושן, שם, עמ'2298.

(8) שם, עמ'484.

שמציינת בלשון המקרא "טין", אותה אדמה דביקה אדמדמת המשמשת לעשיית לבנים וכלי חרס, (Clay) באנגלית, אך בימי הביניים היא התחילה לשמש כאחד ממונחי היסוד של הפילוסופיה האריסטוטלית (שלפיה כל דבר הנמצא נוצר על-ידי הטבעת "צורה" על גבי "חומר"). בהוראת "עצם הדבר שממנו עשוי משהו", "Matter", "Substance". (חמר): 1. אדמה דביקה ובלתי-חדירה למים, על פי רוב אדמדמה-חומה, משמשת לתעשיית לבנים ולקדרות, למשל "וַיִּמְרְלוּ אֶת-חַיִּיתָם בַּעֲבֹדָה קֹשָׁה בְּחֶמֶר וּבְלִבְנִים וּבְכָל-עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה אֵת כָּל-עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר-עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֹךְ" (שמות: א, יד), "וַנִּשְׁתַּח הַקְּלִי אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה בְּחֶמֶר בְּיַד הַיּוֹצֵר וְיָשֵׁב וַיַּעֲשֶׂהוּ קְלִי אֶחָד פְּאֵשֶׁר יֵשֶׁר בְּעֵינֵי הַיּוֹצֵר לַעֲשׂוֹת". (ירמיה: יח, ד), 2. עצם הדבר, היסודות שמהם עשויים הגופים בטבע, 3. גוף, דבר גשמי – בניגוד לרוח⁽¹⁾. וכן כתב שמואל אבן-תיבון בפירושו המילים הזרות⁽²⁾. "חמר – שם מושאל למה שהגוף הווה-נעשה ממנו בבוא הצורה עליו והתחברה אליו, עד היותו גוף מורכב מחומר וצורה". ובערך היולי הוסיף הסבר זה:⁽³⁾ "דע שהמילה שהעתקונה במילת (חמר) היא מילה מורה בערבי על דבר אחד שמקבל שמקבל צורות חלוקות במין או באישים... מצד צורותיהם או מצד מקרים אחרים; וכן הוא עניין "כחומר ביד יוצר" (יר, יח, ו), שעושה ממנו כלים חלופי הצורות... על כן שאלנו שם "חומר" לכל דבר מוכן לקבל צורות". ואמנם המונח הערבי שמשמעותו הועברה לחומר הוא (מאד'ה), שנגזר מן השורש "מד" שהוראתו "משך, מתח"; אותו מושג מבוטא אפוא בערבית על-ידי מילה המביעה "מח שנמשך במרחב, מה שתופס מקום", ובשפה העברית מבוטא על-ידי הרחבת משמעות מן: "העצם שממנו עשויים כלי חרס" אל "עצם שממנו עשוי כל דבר". כאן אפשר להעיר, שהמשמעות החדשה (Substance) התקיימה בעברית עד ימינו, והשכיחה את המשמעות המקורית של "טין", לכאורה, לפנינו מקרה ברור של שאילת-משמעות יצירתית. ואולם, חוקרים אחדים סבורים שהמילה העברית נקבעה על-פי המילה הערבית אשר ציינה משמעות זהה בשלב קדום יותר בהתפתחות המדע הערבי, והיא (טינה). משמעותה הרגילה של המילה הערבית (טינה) היא "חומר" בהוראתה המקראית "השווה טינה בארמית של המקרא" (דניאל: ב, מא) – ולפיכך אין כאן אלא שאילת-משמעות על-פי יסוד סמנטי⁽⁴⁾. דרך זו של שאילת-משמעות חופשית, נתנה לשפה העברית מילים רבות אחרות, כגון (אות) ו(מופת) בהוראת (הוכחה), (חלק) בהוראת (מעלה), (מצבה) בהוראת (צליל), (ערך) בהוראת (גודל) ובהוראת (יחס), (פרוש) בהוראת (משטח) ועוד.⁽⁵⁾

מעיינים לשוניים בולטים שהעברית שאלה מהם משמעויות של מילים.

אמנם התופעה של שאילת-המשמעות מצויה בכל רבדי העברית. יחזקאל קוטשר אסף שאילות-משמעות בלשון חכמים מן הארמית ואבא בנודיד הוא גם אסף שאילות-משמעות מן היוונית, ובניימין קלאר ציין שאילות-משמעות בעברית של ימי הביניים מן הערבית⁽⁶⁾. להלן נמנה את המעיינים הבולטים והחשובים ביותר שהשפה העברית שאלת מהם משמעם של מילים:

1 – שאילת משמעות משפות שמיות

בימי הביניים, במיוחד, נעשתה הרחבה במילים שהן עבריות במקורן, לאור משמעותן של מילים ערביות מקבילות להן, אם מילה עברית ומילה ערבית חפפו זו את זו במשמעותן היסודית, הועברו כל המשמעויות שנסתעפו מן המשמעות היסודית בערבית גם אל המילה העברית. על דרך תופעת "שאיילת-המשמעות"⁽⁷⁾.

מילים עבריות מקוריות, שצלצולן הפונטי שווה או דומה לשל מילים לועזיות, מרחיבות את חוג משמעויותיהן כדי להשתוות אף בתוכן אל המילים הזרות. כך, למשל, בימי הביניים מקבלת המילה "דין" את המשמעות המיוחדת

(1) אברהם אבן-שושן, שם, עמ' 793.

(2) שמואל אבן-תיבון, שם, עמ' 53.

(3) שם, עמ' 45.

(4) גד בן-עמי צרפתי, פרקים בתולדות הלשון העברית, החטיבה הבינאית, יחידה 5, עמ' 50 – 55. ראה גם: ד"צ בנעט, "הרמב"ם כמתרגם דברי עצמו", תרביץ, כג, תשי"ב, עמ' 183.

(5) בראילן: ספר השנה למדעי היהדות והרוח של אוניברסיטת בראילן, כרכים: 4 – 5, הוצאת האוניברסיטה בראילן, 1967, עמ' 397.

(6) מחקרים בלשון, כרך 10, אקדמון, בית ההוצאה של הסתדרות הסטודנטים של האוניברסיטה העברית, 1985, עמ' 252.

(7) עמנואל אלון, ליאורה גרילק, גילה שילה, הטקסט הכתוב בעברית בת-ימינו – מאפיינים מבניים, תחביריים ולקסיקליים, הוצאת הספרים של מכון מופ"ת, ישראל, 2006, עמ' 204.

"דת" כמו בערבית, והמילה "תג" מקבלת משמעות של "עלייה לרגל" בעקבות המילה (תג) הערבית⁽¹⁾. דוגמות נוספות, המילה (נתק) שפירושו בערבית הוא "גזר, חתך". בימי הביניים נוספה למילה (גזר) המקראית גם משמעות של גזירה אטימולוגית של מילה ממילה אחרת בהשפעת המשמעות הנוספת שיש לפועל "נתק" בערבית. אותו דבר קרה למילה (תנועה) (מן "נוע" המקראי), שהיא תרגום מילולי של (תרפה) הערבית. בימי הביניים נוספה לה משמעות של "תנועה בפזיקה או בדקדוק" על-פי משמעותה השנייה של המילה הערבית. ויש לציין כמה דוגמאות נוספות על מילים עבריות ישנות שקיבלו משמעויות חדשות של מילים לועזיות, כלומר ערביות, הדומות להן בצלילן. כך נתקבל בתקופה הספרדית שימוש במילים מקראיות במשמעויות חדשות, למשל המילה (גשם) גשמי במשמעות "חומר", "דבר מוחשי", "התגשם" במשמעות "הביא לידי התגשמות" על-פי (ג'שם) בערבית, וכן (דין) במשמעות "דת", (תג) במשמעות "עלייה לרגל" ועוד.⁽²⁾ חלק מן המילים שמקורן במקרא, קיבלו בעברית בתימינו משמעות חדשה בהשפעת מילים המקבילות להן בשפות זרות. כשהערבית היתה אחת מהן, לדוגמה: המילה "הגיון", כאמור לעיל, משמשת במקרא במשמעות "הגות, מחשבה, אמירה", למשל: "שפתי קמי והגיונם עלי כל היום" (איכה: ג, סב). בלשון המתרגמים בימי הביניים היא הפכה תחליף למילה הערבית "מנטק", שמשמעה "לוגיקה, שכל הישר". למן ימי הביניים נעלמה מן העברית המשמעות המקורית, ואנו משתמשים בה כיום רק במשמעות "לוגיקה".⁽³⁾ לדוגמה נוספת, המילה "דין" מקבלת משמעות של "דת" בגלל צלילה הזוהה למילה "דין" בערבית, שמשמעה "דת"⁽⁴⁾.

2 – שאילת משמעות משפות אירופה

תהליך זה של שאילת-משמעות משפות זרות מוכר היטב גם מתקופות אחרות שבתולדות הלשון העברית, שבהן הייתה הלשון העברית נתונה במגע הדוק עם שפות אחרות, ועל אחת כמה וכמה בתקופתנו. בתקופת תחיית הלשון נשאלו המשמעים החדשים בעיקר מן הגרמנית והצרפתית, ואילו כיום ניכרת בעיקר השפעתה של הלשון האנגלית. בימינו, כשאנו חשופים לאמצעי התקשורת בעיקר מארצות המערב, ולדיווחי החדשות מסוכנויות הידיעות, קשה למנוע תופעות של שאילת-משמעות⁽⁵⁾, למשל, המילה (מטשה) משמשת במקרא במשמעויות אחדות. 1. מקל, קנה, קנה, מוט, למשל: "ויאמר מה הערבון אשר אתן לך נתאמר חתמה ופתילה ומטף אשר בידך ויתן לה ויבא אליה ונתהר לו" (בראשית: לח, יח); 2. שבט, ענף, כגון: "הנה היום הנה באה יצאה הצפרה צין המטשה פרח הנדון" (יחזקאל: ז, י), 3. (בהשאלה) שבט, בית-אב, למשל: "ובצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה עשה את כל אשר צוה יהוה את משה" (שמות: לא, כ). בעברית בתימינו משמשת המילה (מטשה) במשמעות "מפקדה, חבר קצינים העוזרים למפקד בביצוע תפקידו ופועלים בשמו בתחומים מוגדרים", והיא שאילה ממשמעות המילה בלשונות אירופה.⁽⁶⁾ לדוגמה נוספת: המילה (פח) במשמעות של "יחידה צבאית" היא שאילת-משמעות מן האנגלית, שבה עברה המילה (Force) גם היא תהליך של מעתק סמנטי⁽⁷⁾. נזכיר כאן דוגמות נוספות: המילה המקראית (במה) שינתה את משמעה המקורי "מבנה מורם, שעליו הוקם מזבח להקרבת קרבנות", וכן – (גבשה), (רמה), בהשפעת המילה היוונית (Bema), ל-"מבנה מורם באולם, בתיאטרון"⁽⁸⁾. דוגמה אחרת תשמש לנו היא המילה (פבל), מילה זו משמשת בלשון המקרא לציין "שלישלת" (העשויה ברזל, ככל הנראה) או "אזיקים" – ומכאן הפועל (פבל) (בבנין קל), המשמש בלשון חז"ל לציין קשירה של אדם. בימינו מציין שם-העצם "פבל" (תקבל עבה) (ולא "שקשקרת"). יש להניח, כי המעתק הסמנטי התרחש בגלל הדמיון החיצוני שבין המילה העברית (פבל) לבין המילה הלועזית (Cable), וכמו-כן בגלל הדמיון שבין המסומנים: ("שקשקרת" - "תקבל עבה").⁽⁹⁾

3 – שאילת משמעות מיידיש

התופעה של שאילת-משמעות מיידיש ניכרת בעיקר בלשון הדיבור העברית. המילה "סנדלר", למשל, מציינת בעברית המודרנית גם "רופא גרוע". המשמעות הזאת הועברה מהמילה "שוסטער" (סנדלר), שביידיש יש לה גם משמעות מושאלת זו. דוגמה נוספת: הצירוף "כאב ראש" קיבל עוד משמעות בסלנג העברי – "מטרד", גורם

(1) עמנואל אלון, ליאורה גרילק, גילה שילה, שם, עמ' 192.

(2) שם, עמ' 204.

(3) גד בן-עמי צרפתי, פרקים בתולדות הלשון העברית, החטיבה הביניימית, יחידה 5, עמ' 283 – 284.

(4) אפרים חזן, שם, עמ' 57.

(5) רפאל ניר, מבוא לבלשנות, יחידות 10, 11, 12, עמ' 50, 51, 52.

(6) עמנואל אלון, ליאורה גרילק, גילה שילה, שם, עמ' 256 – 257.

(7) רפאל ניר, מבוא לבלשנות, יחידות 10, 11, 12, עמ' 50, 51, 52.

(8) שם, עמ' 46 – 47.

(9) רפאל ניר, סמאנטיקה עברית – משמעות ותקשורת, יחידות 4 – 6, עמ' 77.

בעיות (ביידיש: קאָפּווייטיק); בוער לו – דחוף לו מאוד (עס ברענט); הכול דופק – הכול פועל כשורה (עס קלאַפט).⁽¹⁾

4 – שאילת משמעות כפולה בין כמה לשונות

לעתים מתרחשת תופעה כפולה של שאילת-משמעות בין כמה לשונות: מן היוונית אל הערבית ומן הערבית אל העברית. למשל, המילה הערבית (סַלֵּב), משמשת במשמעות של "ביזה, גניבה" וכן, כמונח מדעי, "אמירת לאו, התנגדות" (Negation) – ומכאן קיבלו הפועל העברי (שלל), שם-העצם "שלילה" ושם-התואר "שלילי" את המשמעות השנייה הקשורה ב"אמירת לאו", השרירה וקיימת עד היום. ואולם מלכתחילה שאלה המילה הערבית בשעתה משמעות זו באותה דרך מן המילה היוונית (Steresis) שנוהגות בה שתי המשמעויות "ביזה" ו"אמירת לאו". כלומר: השפה הערבית לא הייתה בכל מקום המקור הראשון להרחבת משמעות של מילים בשפה העברית; אלא שלפעמים המקור הראשוני להרחבה סמנטית זו היה הלשון היוונית, שטבעה מטבעות לשון בתחום המדעים.⁽²⁾

דעות שונות כלפי תופעת "שאילת-משמעות"

האם התופעות של שאילת משמעות ותרגומי שאילה הן רצויות, או שיש להוקיע אותן? שאלה זו אינה "מדעית" מנקודת מבטה של הבלשנות התיאורית. עם זאת קשה שלא להעריך תופעה זו: מצד אחד לפנינו תהליך של הרחבת המילון והגברת האיזומורפיזם שבין שתי מערכות-לשון, אך מהצד השני – כך אפשר לטעון – לפנינו תהליך של חיקוי ושל טשטוש הייחוד של כל אחת מהלשונות (או של אחת מהן)⁽³⁾. יש שאינם רואים בעין טובה תהליכים של שאילת-משמעות, משום שיש בהם, כביכול, חיקוי של שפות אחרות והחדרת יסודות "זרים" למישור המשמעות של הלשון – מעין "יבוא סמוי", שאין לו ביטוי במישור ההבעה. ואולם, תהליכים כאלה אופייניים ללשון, שלדובריה מגע הדוק עם דוברי שפות אחרות⁽⁴⁾. יש אף הרואים בשאילת המשמעות כוח מפרה, התורם להרחבת המילון ולהגברת הדמיון שבין מערכות לשון שונות. ואולם, בין אם התופעה חיובית או לא, היא רווחת בתקופתנו, במיוחד כאשר מספר הדוברים בשתי לשונות ויותר גדל והולך, ואמצעי תקשורת ההמונים הולכים ומשתכללים.⁽⁵⁾ תופעת "שאילת המשמעות" היא אחד הגורמים לשינוי משמעות של מילים עבריות; מילה עברית קיימת קולטת לתוכה משמעות חדשה, שיש למילה מקבילה בשפה אחרת. בן-חיים מצביע על "שאילת המשמעויות"^(*) כעל גורם המאפשר לשמור את המערכת החיצונית של העברית, תוך סיגול הלשון לצרכים הסמנטיים המודרניים. ואלה דבריו (ההדגשון במקור): "בזכות פעולתו של גורם זה של שאילת המשמעויות ברציפות, במשך עשרות דורות לפני התחדשותה בדיבור, ספגה הלשון העברית תכנים חדשים ומתחדשים, וכך הוכנה לשוב לדיבור של ממש בפיו של אדם מישראל בתנאי חיים חדשים; הוכשרה לחיים חדשים ביום פקודתה. וכך קרה שהעברית המחודשת, המשמרת בדרך כלל את צורותיה החיצוניות של הלשון המקראית בניקוד, בנטייה ובהרבה דרכי תחביר, נעשתה שונה מן הלשון המקראית בתכניה רובם ככולם, כשונות התנאים החומריים והרוחניים של יהודי בן דורנו משל יהודי קדמון"⁽⁶⁾. בעוד ששאילה ישירה של מילים גוררת אחריה שינויים באוצר-המילים הגלוי, החיצוני, הרי שאילת המשמעויות מאפשרת שמירה על אופיה העברי של מערכת הביטוי, תוך כדי שינויים במערכת הסמנטית-התוכנית בלבד. לעומת בן-חיים, הרואה בכך גורם חשוב בהסתגלות של הלשון העברית, נביא כאן דעה אחרת – קטע מדברי אליעזר בן-יהודה (המכנה את התופעה בשם "העתקה"). הדברים פורסמו בשבועון העברי

(1) הדר פרי, חזירת היידיש לעברית בעת החדשה ויחס הבלשנים אליה, הד האולפן החדש – גיליון 105 – סתיו תשע"ז, 2016, עמ' 46.

(2) שמואל אבן-תיבון, שם, עמ' 53.

(3) רפאל ניר, מושגים בבלשנות שימושית, משרד החינוך והתרבות, האגף לתרבות ולאומנות – המחלקה לחינוך מבוגרים, 1978, עמ' 34.

(4) רפאל ניר, מבוא לבלשנות, יחידות 10, 11, 12, עמ' 50, 51, 52.

(5) שם, עמ' 50, 51, 52.

(*) המונח "שאילת המשמעות" הוצע עליידי זאב בן-חיים בחוברתו "לשון עתיקה במציאות חדשה" הוא מציע להשתמש בו במקום המונח "תרגום-שאילה". ראה: זאב בן-חיים, "לשון עתיקה במציאות חדשה", לשוננו לעם ל"ה – ל"ז, ירושלים, האקדמיה ללשון העברית, תשי"ג, עמ' 32.

(6) שם, עמ' 42.

"המגיד" בשנת תר"ם (1879)*: "בין אספסוף המלים הזרות, האסופים והשתוקים, אשר זכדונו סופרי דור העבר, נמצאת גם המילה "ספר מלים", המילה הזאת גם היא כיתר אחיותיה, הבכורות והצעירות, יצאה ממעי שפה אשכנזית על-ידי השם הקדוש "העתקה" אשר השתמשו בו הסופרים ההם ואשר עשו בו נסים ונפלאות. (...)", "והיה כל מושג אשר לא נמצא לו מילה מוכנת בתנ"ך הלבשוה הסופרים מילה אשכנזית "בהעתקה עברית". על-ידי התחבולה הזאת נהייתה שפתנו כמעט לשפה אשכנזית במלים עבריות. (...)"⁽¹⁾ ולדעתו של רפאל ניר, שאילת משמעים ממונחים מקבילים בשפות זרות היא תופעה נפוצה למדי בשפה העברית, באמצעותה היא מסתגלת למציאות המודרנית מבלי לצרף למילון העברי מספר גדול של לקסימות לועזיות, שאילת המשמעים, בניגוד לשאילת מילים, היא ביטוי נסתר להשפעה של שפות לועזיות (במישור הסמנטי). היא מונעת את הצורך ליצור מספר גדול של מילים חדשות כדי לציין מושגים חדשים.⁽²⁾

תפקיד האמצעים הפיגורטיביים ביצירת "שאילת-משמעות"

האמצעים הפיגורטיביים הם כלים רטוריים המשמשים להמחשת מושג או תיאור באמצעות יצירת תמונה מילולית המתאימה או מקבילה אליו. אמצעים אלו משמשים בספרות ובעיקר בשירה להמחשה של מושגים מופשטים או של תחושות אישיות שקשה לתארם באופן ישיר.⁽³⁾ האמצעים הפיגורטיביים מוגדרים גם שהם: שימוש במילה באופן שסוטה מהמשמעות הרגילה שלה, או צירוף מילים עם משמעות מיוחדת אינה מבוססת על המשמעות המילולית של המילים כגון: מטפורה, מטונימיה, אליפסה, דימוי, האנשה ועוד. לפעמים האמצעים הפיגורטיביים נקראים "רטוריקה" או "ניב".⁽⁴⁾ מאז סוף המאה ה-19 ועד ימינו משמשת השיטה הרטורית-הקלאסית כבסיס למיונם של מעתקי המשמעות. בריאל הצרפתי (M. Breal, 1897) ודרמשטר הגרמני (A. Darmesteter, 1886), הנחשבים כראשוני הסמנטיקאים בעת החדשה, מיינו את המעתיקים על-פי "שיטת הטרופים", שמקורה באריסטו ושפותחה מאוחר יותר ברומי, בימי קווינטיליאנוס^(*). המונח "טרופה" (בכתב הלאטיני - **Trope**) משמעותו המקורית "סטייה", "חריגה". אריסטו השתמש במונח זה כדי לציין שימוש חורג, פיגורטיבי, במילה (כגון שימוש אירוני או מטפורי). הרומאים מנו ארבעה-עשר טרופים, כלומר, פיגורות רטוריות, אולם הגבולות שביניהם אינם ברורים תמיד. הטרופים לא באו מלכתחילה לציין מעתק-משמעות של קבע במילה, אלא שינוי רטורי זמני, שמטרתו ליצור אפקט פיגורטיבי סגנוני אצל הנמען. הסמנטיקה הדיאכרונית שאלה מן הרטוריקה אחדות מן הקטגוריות של שינויי המשמעות, אולם החילה אותן על שימושים של קבע. במילים אחרות: בסמנטיקה המונח מציין לא את הטרופה הרטורית אלא את המעתיק המילוני.⁽⁵⁾ נחזור אל התופעה הקרויה שאילת-משמעים. תופעה זו היא סמנטית במהותה, משום שהיא כרוכה במישור התוכן בלבד: במעתיק משמעות של מילה הקיימת בלשון העברית. לרוב מתבטא מעתיק כזה בתוספת של משמעות, ולא בדחיקת המשמעות הישנה מפני החדשה. בדרך כלל יש למיין את המעתיקים על-פי דרכי המיון הרגילות, והמשמע החדש נגזר מן הישן בדרך של מטאפורה או של מטונימיה. ההבדל שבין מעתיק רגיל לבין שאילת משמע הוא בגורם או במוטיבאציה: זו האחרונה אינה פנים-לשונית, אלא כרוכה בתהליך סמנטי שהתרחש בשפה זרה. כאן, ננתח כמה דוגמאות לשינויים, שחלו במשמעות בעקבות שאילת משמע. המילה "ציון", למשל, משמשת במקרא במשמעות של "סימן" (כך בירמיה לא, כא: "הציבי לך צינים, שמי לך תמרורים", ואף בימינו היא משמשת באותה משמעות בצירוף "ציוני דרך". (בעברית בת-זמננו נוספה לה גם המשמעות של שם-פעולה: "פעולה של סימון"). במקרה זה שאילת-המשמעות נעשתה, כנראה, מהמילה האנגלית (**Mark**), שמשמעה המקורי גם הוא "סימן", אלא שנוסף לו המשמע של "הערכת הישנים במקצוע או בעבודה, שהכין התלמיד". הציון בבית-הספר משמש גם כסימן: הוא מסמן את הישגיו של התלמיד. אפשר לראות אפוא את היחס

(* הדברים מובאים כאן כפי שמצטט אותם ר' סיוון בלשונו לעם שכ"א – שכ"ב, תשמ"ב, עמ' 27.

(1) רפאל ניר, סמנטיקה עברית – משמעות ותקשורת, יחידה 7 – 10, עמ' 14, 15.

(2) רפאל ניר, מבוא לבלשנות, יחידות: 7 – 10, עמ' 16.

(3) http://he.wikipedia.org/wiki/אמצעים_פיגורטיביים

(4) http://www.princeton.edu/~achaney/tmve/wiki100k/docs/Figure_of_speech.html

(* מרקוס פביוס קווינטיליאנוס (בלטינית: Marcus Fabius Quintilianus): היה רטוריקן רומי מהיספניה. הוא צוטט רבות באסכולות הרטוריקה של ימי-הביניים, ובספרות הרנסאנס. ראה: <http://he.wikipedia.org/wiki/קווינטיליאנוס>

(5) רפאל ניר, סמנטיקה עברית – משמעות ותקשורת, יחידות 4 – 6, עמ' 65.

שבין המשמעות המקורית של המילה לבין המשמעות שקיבלה עקב שאילת-המשמעות כמטונימיה.⁽¹⁾ ננתח עתה עוד דוגמאות לשינויים שחלו במשמעות של מילים בעקבות התהליך של שאילת-משמעות. למשל, המילה (**גבור**) עברה שני מעתקים סמנטיים. המעתק הראשון היה פנים-לשוני: בלשון המקרא ציינה המילה "אדם חזק בגופו", ואילו בלשון המשנה, בדרך של מטפורה, היא מציינת "אדם אמיץ, חזק ברוחו". מעתק נוסף, שחל במשמע של המילה, נעשה בדרך של שאילת-משמעות: המילה הלועזית המקבילה (**Hero**), עברה מעתק סמנטי מטפורי והחלה לשמש גם לציון "טיפוס ראשי ביצירה ספרותית או בסרט קולנוע". בדרך של חיקוי עברה משמעות זו גם למילה העברית (**גבור**). במקרה זה המילה העברית ספגה את המשמעות הנוספת של המילה המקבילה בלועזית. לדוגמה נוספת, העיתונאים מדברים על "**פסוי**" של מאורע, במשמעות של "מתן תיאור עיתונאי מפורט". היחס שבין המשמעות המוחשית של המילה (**פסוי**) לבין המשמעות החדשה הוא יחס של מטפורה (הכתבה העיתונאית "מכסה", כביכול, את האירוע, כך ששום פרט לא יישאר מחוץ לכיסוי...). ואולם, התהליך המטפורי לא התרחש בלשון העברית, אלא, כנראה, בלשון האנגלית. השפה העברית שאלה את המשמעות החדשה של (**פסה**) מן הפועל האנגלי "**to cover**". דוגמה אחרת תשמש לנו היא המילה (**פוכב**). בהשפעת המשמע שהיתוסף למילה הלועזית המקבילה (**Star**) "גיבור של סרט או ספורטאי מצטיין", ספגה גם המילה העברית (**פוכב**) את המשמעות הזאת. כיום משמשת המילה הן במשמעותה המקורית "גרם שמים", והן במשמעות החדשה⁽²⁾. כאן יש לציין שהמעטק הסמנטי שחל על המילה (**פוכב**) הוא מעתק של מטפורה. דוגמה נוספת, נביא את המילה (**לשפה**) שבתחום הצבא בצה"ל משמעותה היא משרד הצמוד למקום עבודתו של מפקד בכיר ועוסק בתחום המנהלי והאישי של מפקדתו. למשל במשפט "**אני משרת כראש לשכה בצבא, במסגרת התפקיד**". משמעותו המקורית של המונח (**לשפה**) היא (חדר) והוא ספג את המשמעות של המילה האנגלית (**Chamber**) במשמעות (משרד). אפשר לראות אפוא את היחס שבין המשמעות המקורית של המילה לבין המשמעות שקיבלה עקב שאילת-המשמעות כמטונימיה.⁽³⁾

השפעת תופעת "שאילת-המשמעות" על הלקסיקון העברי

לתופעת "שאילת המשמעות" יש מספר השפעות על הלקסיקון העברי, שאפשר לסכם את החשובות שבהן בשתי הנקודות הבאות:

1 - יצירת מילים נרדפות

שאילת-משמעות היא אחת הסיבות להיווצרותן של מילים נרדפות בשפה העברית, כלומר, שאילת-משמעות חדשות למילים ותיקות. לדוגמה: לפני השפעת השפה האנגלית על העברית, לא היה שום קשר בין המילים "**החמרה**" מהשורש (חמר) במובן (החריף), לבין "**הסלמה**" מהשורש (סלם) במשמעות (דרג הדרגה). אבל כיום הן מילים נרדפות, לדוגמה "**נושא: נפגעי עבודה החמרה במצב ובדיקה מחדש תקנה 36**", "**הפיגועים האחרונים היו קשים יותר, ומהווים הסלמה במצב הביטחוני**" כלומר שתי המילים במשמעות (הדרדרות)⁽⁴⁾. דוגמה נוספת, למילה הערבית "**אצל**" משמעותות אחרות מלבד "שורש (של עץ)" – "יסוד (של בניין)", וגם "החלק החשוב ביותר" של כל דבר שהוא, מכאן, הן "שורש", הן "עיקר" ("שורש" בלשון המקרא נקרא "עיקר" בארמית ובלשון חכמים) והן "יסוד" משמשים בשפה העברית במשמעות של "החלק החשוב ביותר". משה אבן-תיבון, בתרגומו של ספר "המצוות" לרמב"ם, מכנה בשם "שורשים" את הכלליות שעל-פיהם יש למנות את המצוות; שמואל אבן-תיבון כותב: "**ואשר הכניסו עצמם לעיין בעיקרי הדת כבר נכנסו לפרוזדור**" (מורה הנבוכים: ג, נא). "**שעיקרי דתנו ויסודותיה י"ג יסודות**" (פירוש משניות לרמב"ם, סנהדרין, פרק י). ומכאן, יש לומר כי: "שורש" הוא "עיקר" והוא "יסוד", ואין כל הבדל בין משמעותיהן. כלומר, "יסודות הדת", "עיקרי הדת" ו"שורשי הדת", נחשבים המה כאחד מבחינת המשמעות⁽⁵⁾.

2 - יצירת ניגוד (אנטונימיה)

יש מקרים שבהם תהיה למילה אחת שתי משמעותות הפוכות וסותרות זו את זו.⁽⁶⁾ תופעה זו נקראת "**ניגוד**" או בלעז "**אנטונימיה**" שהיא: "דמיון בהגייה והבדל במשמעות, כך שמילה אחת מציינת שתי משמעותות או יותר, ויש

(1) שם, יחידה 7 – 10, עמ' 14, 15.

(2) רפאל ניר, מבוא לבלשנות, יחידות 10, 11, 12, עמ' 50, 51, 52.

(3) זינה אייזד קאסם אל-יורדי, שם, עמ' 244.

(4) חוסיין אסמאעיל קאזם ואחמד עבאס עלי, הנרדפות בשפה העברית: סיבותיה וצורותיה, מחקר שהתקבל לפרסום בכתב העת של בית-אלחכמה: "לימודי לשון ותרגום", מס' 36, יוני 2022, עמ' 6.

(5) גד בן-עמי צרפתי, פרקים בתולדות הלשון העברית, החטיבה הביניימית, יחידה 5, עמ' 52.

(6) א. בן-יור, לשון וסגנון – דרכי ההבעה העברית. ספר 2, הוצאת ספרים יזרעאל, תל-אביב, 1967, עמ' 17.

שלמילה הזאת יהיו, לפעמים, שתי משמעויות הפוכות זו לזו.⁽¹⁾ ייתכן שבאותיות המקוריות של המילה מתרחשים כמה שינויים פונטיים לפי חוקי ההתפתחות הפונולוגית, עד שמילה זו מתאחדת עם מילה אחרת המצביעה על משמעות אחרת שעשויה לעתים להיות מנוגדת למשמעותה של המילה הראשונה.⁽²⁾ יש לומר, שהכוונה כאן לניגוד הנגרם על-ידי אחד הגורמים השכיחים שהציע (אולמן), המובילים להומונימיה, גורם זה הוא ההתפתחות הפונטית של המילים. תחת השפעה של שינויים פונטיים רגילים, שתי מילים או יותר, שהיו בעבר צורות שונות, הפכו להיות תואמות בדיבור, וגם בכתיבה.⁽³⁾ לדוגמה, המילה (תִּסְדָּה): (תִּסְדָּה) א: (ארמית: תִּסְדָּה) 1. טוֹבָה מְרַבָּה, צְדָקָה, מְעַשֶׂה אֲהָבָה וּנְדִיבוּת לֵב, יחס לַפְּנִים מְשִׁירַת הַדִּין, 2. חֵן, נֶעֱם.⁽⁴⁾ דוגמה: "וּתִיטֵב הַנְּעָרָה בְּעֵינָיו וּתְשֵׂא תִסְדָּה לַפְּנָיו וַיִּבְהַל אֶת תְּמָרוּקֶיהָ וְאֶת מְנוּתָהּ לְתֵת לָהּ" (אסתר: ב, ט). (תִּסְדָּה) ב: תִּרְפָּה, קְלוֹן, תוֹעֵבָה.⁽⁵⁾ דוגמה: "וַאִישׁ אֲשֶׁר יִקַּח אֶת אֶחָתוֹ בֵּת אָבִיו אוֹ בֵּת אִמּוֹ וְרָאָה אֶת עֲרֹתָהּ וְהָיָה תְרָאָה אֶת עֲרֹתוֹ, תִּסְדָּה הוּא" (ויקרא: כ, יז) לדעתנו, יש לומר שבדוגמה הנ"ל, כלומר (א- תִּסְדָּה) במשמע של "טוֹבָה מְרַבָּה" ו(ב- תִּסְדָּה) במשמע של "תִּרְפָּה, קְלוֹן, תוֹעֵבָה", הניגוד נובע מהומונימיה. עיון במילון אטימולוגי, (למשל המילון החדש של אבן-שושן) מצביע כי אין מדובר בשני משמעים של אותה מילה, אלא בשתי מילים שונות שנתאחדו בצורתן. כאמור, אחת הסיבות של היווצרות ההומונימיה היא השפעתן של שפות זרות, מלים רבות נוצרו בהשפעת מלים משפות זרות, ובגללן נוצרת הומונימיה. במקרה זה, יש להניח שהמילה (תִּסְדָּה) שבמקורה ציינה כנראה (טוֹבָה מְרַבָּה), שינתה את משמעה ל(תִּרְפָּה, קְלוֹן, תוֹעֵבָה), וזאת, כנראה, בהשפעת המילה הארמית (תִּסְדָּה), מהשורש (ב- ח'ס'ד'). שהוראתה (תִּרְפָּה, קְלוֹן, תוֹעֵבָה). במקרה זה, דחק המשמע החדש את המשמע המקורי, בגלל הדמיון הפונטי שבין המילה העברית (תִּסְדָּה) למילה הארמית (תִּסְדָּה).

המסקנות

המחקר התיאורטי והאנליטי של תופעת "שאלת המשמעות" בשפה העברית, יכול להוביל אותנו להגיע למסקנות הבאות:

- 1- בין ההשפעות השונות של שפות זרות על התפתחות המערכת המילונית העברית יש למנות שלוש תופעות: שאילת מילים, שאילת משמעות (loan shift) ותרגום-שאילה (loan translation) או (Calque).
- 2- לתופעת "שאלת המשמעות" יש מספר השפעות על הלקסיקון של השפה העברית, ומההשפעות אלו הוא תפקידה של שאילת המשמעות המוביל ליצור מילים נרדפות ומילים בעלות הוראות הפוכות ומנוגדות של אותה מילה עצמה.
- 3- בדרך כלל ניתן למיין את המעצקים הסמנטיים על-פי דרכי המיון הרגילות, והמשמע החדש המושאל נגזר, על הרוב, מן הישן בדרך של מטאפורה או של מטונימיה.
- 4- יש שאינם רואים בעין טובה תהליכים של שאילת-משמעות, משום שיש בהם, כביכול, חיקוי של שפות אחרות והחדרת יסודות "זרים" למישור המשמעות של הלשון, שאין לו ביטוי במישור ההבנה. ויש אף הרואים בשאילת המשמעות כוח מפרה, התורם להרחבת המילון ולהגברת הדמיון שבין מערכות לשון שונות.
- 5- שאילת משמעים ממונחים מקבילים בשפות זרות היא תופעה נפוצה למדי בשפה העברית, באמצעותה היא מסתגלת למציאות המודרנית מבלי לצרף למילון העברי מספר גדול של לקסימות לוועזיות,
- 6- בשאילת משמעות מבחינים בין מספר תהליכים שונים. לפי טיב הקשר שבין המילה העברית ששואלת לבין המילה המקבילה ששואלים ממנה את המשמעות, ותהליכים אלה מסתמכים על כמה יסודות שונים: יסוד פונטי או אטימולוגי, יסוד סמנטי, ויסוד יצירתי או חופשי.

(1) محمد حسين آل ياسين، الأضداد في اللغة، ط 1، بغداد، 1974، ص103.

(2) ربحي كمال، التضاد في ضوء اللغات السامية، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت، 1975، ص13.

(3) Stephen, Ullman., Semantics: An Introduction to the Science of Meaning, Oxford: Basil Blackwell, 1962, p.176.

(4) אברהם אבן-שושן, שם, עמ' 803

(5) שם, עמ' 804.

7- השפה הערבית הייתה השפה המשפיעה, ברוב המקרים, על השפה העברית, כאשר בימי הביניים, במיוחד, נעשתה הרחבה במילים שהן עבריות במקורן, לאור משמעותן של מילים ערביות מקבילות להן.

ביבליוגרפיה

המקורות העבריים:

- 1- תנ"ך (תורה, נביאים, וכתובים).
- 2- א. בן-אור, לשון וסגנון – דרכי ההבעה העברית. ספר 2, הוצאת ספרים יזרעאל, תל-אביב, 1967.
- 3- אברהם אבן-שושן, המילון החדש, הוצאת קרית-ספר, ירושלים, 1979.
- 4- אוניברסיטת בר-אילן. מחלקה ללשון עברית וללשונות שמיות, בלשנות עברית, 38 – 40, אוניברסיטת בר-אילן, 1994.
- 5- אפרים חזן, פרקים בתולדות הלשון העברית, החטיבה הבינאית, יחידה 6, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 2003.
- 6- בר-אילן: ספר השנה למדעי היהדות והרוח של אוניברסיטת בר-אילן, כרכים: 4 – 5, הוצאת האוניברסיטה בר-אילן, 1967.
- 7- גד ב צרפתי, העברית בראי הסמנטיקה, האקדמיה ללשון העברית, ישראל, 2001.
- 8- גד בן-עמי צרפתי, סמנטיקה עברית, הוצאת א' רובינשטיין, ירושלים, 1985.
- 9- גד בן-עמי צרפתי, פרקים בתולדות הלשון העברית, החטיבה הבינאית, יחידה 5, האוניברסיטה הפתוחה, 2004.
- 10- ד"צ בנעט, "הרמב"ם כמתרגם דברי עצמו", תרביץ, כג, תשי"ב.
- 11- הדר פרי, חזירת היידיש לעברית בעת החדשה ויחס הבלשנים אליה, הד האולפן החדש – גיליון 105 – סתיו תשע"ז, 2016.
- 12- זאב בן-חיים, לשון עתיקה במציאות חדשה, בתוך: לשוננו לעם ל"ה – ל"ז, ירושלים, האקדמיה ללשון העברית, תשי"ג.
- 13- זינה אייאד קאסם אל-ורדי, המבנה המורפולוגי והסימנטי למונח הצבאי הישראלי (עיון לקסיקלי), חיבור של תואר שלישי (PhD) פילוסופיה בשפה העברית, האוניברסיטה של בגדאד, הפקולטה של השפות, המחלקה של השפה העברית, 2015.
- 14- חוסיין אסמאעיל קאזם ואחמד עבאס עלי, הנרדפות בשפה העברית: סיבותיה וצורותיה, מחקר שהתקבל לפרסום בכתב העת של בית-אלחכמה: "לימודי לשון ותרגום", גיליון 36, יוני 2022.
- 15- יהויקים שטיין, החלילן מווינה: על פרויד ועל אחריות אישית, כתר הוצאת לאור, ירושלים, 2003.
- 16- מחקרים בלשון, כרך 10, אקדמון, בית ההוצאה של הסתדרות הסטודנטים של האוניברסיטה העברית, 1985.
- 17- עודד ערן, מדיניות החוץ של רוסיה: מן העידן הקומוניסטי לשנות האלפיים, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 2004.
- 18- עמנואל אלון, ליאורה גרילק, גילה שילה, הטקסט הכתוב בעברית בתימינו – מאפיינים מבניים, תחביריים ולקסיקליים, הוצאת הספרים של מכון מופ"ת, ישראל, 2006.
- 19- רפאל ניר, דרכי היצירה המילונית בעברית בת זמננו, האוניברסיטה הפתוחה, ישראל, 1993.
- 20- רפאל ניר, מבוא לבלשנות, יחידות: 10, 11, 12, האוניברסיטה הפתוחה, 1989.
- 21- רפאל ניר, מושגים בבלשנות שימושית, משרד החינוך והתרבות, האגף לתרבות ולאומנות – המחלקה לחינוך מבוגרים, 1978.

- 22- רפאל ניר, סמאנטיקה עברית – משמעות ותקשורת, יחידות: 4 – 6, 7 – 10, האוניברסיטה הפתוחה, ישראל, 1989.
- 23- שמואל אבן-תיבון, פירוש המילים הזרות, ירושלים, תש"ז.

המקורות הערביים:

- 1- محمد حسين آل ياسين. الأضداد في اللغة. ط 1، بغداد، 1974.
- 2- ربحي كمال. التضاد في ضوء اللغات السامية. دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت، 1975.

המקורות הלועזיים:

- 1- Stephen, Ullman., Semantics: An Introduction to the Science of Meaning, Oxford: Basil Blackwell, 1962.

מקורות האנטרנט:

- 1- http://he.wikipedia.org/wiki/אמצעים_פיגורטיביים
- 2- http://www.princeton.edu/~achaney/tmve/wiki100k/docs/Figure_of_speech.html.
- 3- קווינטיליאנוס <http://he.wikipedia.org/wiki>